

RELAȚIILE COMERCIALE ALE ANTICULUI TIBISCUM CU PROVINCIILE IMPERIULUI ROMAN (I). OPAIȚELE

Cătălin Balaci, Mariana Crînguș Balaci

Tibiscum reprezintă pentru provincia Dacia unul dintre cele mai importante puncte din perspectivă militară, civilă sau comercială. Pe lângă aspectul militar trebuie să amintim și prezența unei așezări civile care s-a dezvoltat în apropierea castrului, iar pe malul drept al râului Timiș s-a conturat existența unei alte așezări civile pe care probabil trebuie să o punem în legătură cu atestarea lui *Municipium Tibiscensis*.

Numărul mare de ateliere descoperite la *Tibiscum* au conferit așezării un loc distinct în Dacia; astfel aici se găsesc patru ateliere de prelucrare a sticlei pentru podoabe, cinci ateliere de bijutier¹, două ateliere de olărie probabil unul sau două ateliere de pietrărie², ele dovedesc o dezvoltare economică și comercială de netăgăduit a așezării, singulară în provincie. Atelierele de aici demonstrează că așezarea satisfăcea nu numai nevoile castrului și ale comunităților daco-romane din jur, dar și a lumii barbare vecine, transformând *vicus*-ul de aici într-un centru economic important al provinciei.

Cercetările arheologice întreprinse în zona *vicus*-ului de la *Tibiscum* au atestat existența mai multor ateliere meșteșugărești, cu o largă arie de domenii economice, fapt nemaiîntâlnit în nici o altă așezare de acest tip din Dacia³.

Privind de departe rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse în *vicus* putem afirma că două domenii economice s-au evidențiat: meșteșugurile și comerțul. Este vorba despre meșteșugurile destinate comerțului și nu despre meșteșugurile casnice, chiar dacă majoritatea atelierelor se aflau în prelungirea casei producția lor surclasa nevoile personale ba chiar și a așezării în unele cazuri. De aceea principala activitate economică în *vicus* o reprezintă meșteșugurile, ele fiind dublate de o bogată viață comercială. Numărul mare de amfore, fragmentele de *terra sigillata*, opaițele, piesele de podoabă etc. dovedesc o intensă viață comercială a așezării de aici, nu doar cu așezările indigene sau romane din jur dar și restul provinciilor și chiar și cu lumea barbară.

În așezare cu siguranță se practica și meșteșugurile casnice cum ar fi torsul, țesutul, producția de încălțăminte etc. fără ca acestea să prezinte o mare importanță economică, ele rămânând la nivelul de acoperire a nevoilor locale.

Descoperirile arheologice confirmă pătrunderea pe calea comerțului a unei mari cantități de bunuri provenind din vestul Imperiului Roman dar nu ne oferă o viziune prea clară a produselor destinate exporturilor.

În modelul economic roman se pot distinge două tipuri de provincii din punct de

¹ Benea Bona 1994, p. 93-103.

² Presupuse datorită existenței de texte bilingve (latină și palmyreană).

³ Benea 2003, p. 22.

vedere economică⁴: 1) provincie de graniță unde staționează armată și care este astfel consumatoare de bani publici; 2) provincie bogată situată în interiorul Imperiului care exportă produse și aduce și bani din impozite. Pe lângă aceste două tipuri de provincii se distinge aparte Roma considerată ca fiind cea care consumă, dar nu oferă pieței nici un fel de produs⁵.

De asemenea analizând modelul economic roman se vorbește de interdependență provincială căci Imperiul roman a creat un sistem economic bazat pe necesitatea de a asigura provizii și cele necesare atât fiecărui soldat în parte cât și populației civile⁶. Astfel interdependența provincială trebuie privită ca un lucru de fapt, relațiile economice dintre provincii erau motivate de interesul direct al Romei.

Pornind de la aceste aspecte teoretice, dar susținute de dovezi arheologice credem că am putea încadra Dacia în tipologia provinciilor din punct de vedere economic în categoria provinciilor de graniță fără îndoială care consumă bani publici pentru întreținerea armatei. De aici și nevoia de produse de factură romană încă din primii ani ai provinciei asigurată prin schimburi inter-provinciale.

În lucrarea noastră dorim să ne axăm pe importurile de diferite produse la *Tibiscum* din provinciile Imperiului. Pentru a ne atinge scopul vom analiza importurile de opaițe la *Tibiscum*⁷.

Studiul importurilor de opaițe ne oferă și el direcțiile principale de orientare comercială a provinciei Dacia în general și a așezării de la *Tibiscum* în mod particular. Specialiștii care s-au dedicat studiului opaițelor se confruntă cu dificultatea legată de identificarea locului unde a fost realizat un opaiț, căci multe produse să spunem italice sunt copiate apoi atât în provinciile vecine Daciei și atunci putem vorbi de un schimb interprovincial, cât și în ateliere din provincia nord-dunăreană și vorbim atunci despre producție locală sau schimburi intra-provinciale. Aceste dificultăți le-am preluat și noi, însă pentru a nu compromite scopul nostru am luat în discuție doar piesele unde se stabilește sigur locul de producere al opaițului.

Cu siguranță se consideră a fi importuri 45 de piese de iluminat, iar în cazul altor două nu se poate stabili acest lucru cu certitudine. Majoritatea sunt produse italice (33 de opaițe), apoi ăpanonice (10 opaițe) și mult mai puține sunt cele sud-dunărene sau moesice (2 exemplare).

Opaițele italice

Cele mai numeroase opaițe importate din Italia, sunt de tipul *Firmalampen*, dar avem și câteva opaițe din această zonă a Imperiului de tipul opaițelor cu volute și cioc triunghiular. O bună parte a acestora poartă ștampila atelierului. Astfel apar următoarele ștampile: APRIO, CAMPILI, CASSI, COMMVNIS, COMES, CRESCES, C. DESSI, FESTI, IANVARIVS, IEGIDI, OCTAVI, STROBILI, VRSIO⁸.

Referitor la opaițele italice putem spune că cele mai multe dintre ele provin din primele

⁴ Hopkins 2000, p. 171.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Rodriguez 2002, p. 295.

⁷ Pornim în demersul nostru de la articolul publicat în 1990 de către d-na prof. Doina Benea și teza de doctorat a colegei noastre Simona Regep Vlascici intitulată *Opaițele de la Tibiscum* și finalizată în 2007, ms.

⁸ Benea 1990, p. 145; Regep Vlascici 2007, p. 138.

nivele de locuire romană la *Tibiscum* (20 de piese) și pot fi datate în prima jumătate a secolului al II-lea. Celelalte piese de aceeași factură italică sunt datate pe tot parcursul secolului al II-lea și nu avem niciun opaiț italic care să poată fi datat în secolul al III-lea.

Referitor la locul de descoperire al opațiilor italice putem spune în acest moment că majoritatea lor covârșitoare provin din *vicus*-ul militar și doar trei din castru. Clădirile din *vicus militaris* în care s-au descoperit cele mai numeroase piese italice sunt clădirea I (3 exemplare), clădirea XI (4 exemplare), clădirea XII (5 exemplare) și clădirea X unde toate opațiile de import descoperite arheologic sunt italice (8 exemplare).

Din analiza tipologică, comparată cu datarea pieselor (pe baze stratigrafice) putem să constatăm că prima jumătate a secolului al II-lea – mijlocul secolului al II-lea a reprezentat vârful importurilor de opație nord italice, după acest moment constatându-se o creștere progresivă a imitațiilor în defavoarea produselor din Italia, imitații ce provin din Pannonia și Moesia⁹. De asemenea nu trebuie să pierdem din vedere și aducerea la cerere a unor produse din provinciile vecine care pot fi incluse în categoria produselor locale și care nu imită piese italice.

Opațiile pannonice

Opație importate din Pannonia nu reprezintă doar copii după produsele italice, ci sunt și produse locale ale provinciei. Astfel producția locală a centrelor din Pannonia este reprezentată la *Tibiscum* de următoarele ateliere identificate pe bază de ștampilă: APOLAUSTUS, CARRUS¹⁰. Aceste opație se încadrează cronologic pe tot parcursul secolului al II-lea fără a putea identifica astfel de piese care să le plaseze pe baza contextului arheologic de descoperire în secolul următor. Se poate face o delimitare mai exactă a fiecărei piese descoperite la *Tibiscum* în parte¹¹. De altfel se pare că toate opațiile realizate în oficine din Pannonia și descoperite în Dacia se datează în această perioadă, cu precădere în perioada cuprinsă între domniile împăraților Hadrian și Marcus Aurelius, unele piese ajungând în Dacia până înspre epoca lui Septimius Severus¹².

Opațiile pannonice provin doar din *vicus* din trei dintre clădirile de aici: clădirea I, clădirea XI și clădirea XII.

Cea de a doua categorie de opație care ca și cele amintite mai sus provin din ateliere din Pannonia, o reprezintă opațiile imitații după produsele italice și aici am aminti imitațiile după opațiile lui IEGIDUS, OCTAVIUS, SEXTUS (în număr de cinci piese).

Opațiile sud-dunărene

Aceste opație sunt foarte puține la număr în comparație cu celelalte astfel de piese, dar care provin din alte provincii ale Imperiului (în număr de două cu siguranță, pentru cel de al

⁹ Benea 1990, p. 152.

¹⁰ Regep Vlascici 2004, p. 384-390.

¹¹ Regep Vlascici 2007 vezi catalog piesele nr. 56, 66, 75, 110, 112, 119-123 unde autoarea le încadrează cronologic mai strict și pe baza contextului stratigrafic de descoperire.

¹² Regep Vlascici 2004, p. 391.

treilea nu suntem siguri)¹³. Ambele opaițe poartă ștampila meșterului FLAVIUS. Ele provin din două clădiri din așezarea vicană, anume din clădirea VIII și clădirea XII. Încadrarea cronologică a celor două piese este a doua jumătate a secolului al II-lea- prima jumătate a secolului al III-lea¹⁴. Am putea spune că sunt cele mai târzii importuri de opaițe de la *Tibiscum*.

Căile de pătrundere a produselor de iluminat la *Tibiscum* sunt cele cunoscute, anume din nordul Italiei pe valea Savei sau Dravei, apoi pe Dunăre trecând prin localitățile *Sirmium*, *Singidunum* și de acolo spre *Tibiscum*¹⁵. Mai este cunoscută și o altă rută comercială, anume pe Tisa și Mureș¹⁶.

La *Tibiscum* opaițele de import reprezintă în prezent 23,68% din totalul lămpilor care pot fi încadrate tipologic. De asemenea mai putem spune în stadiul actual al cercetării că din cele 45 de opaițe de import aproape jumătate sunt datate în primele decenii ale secolului al II-lea, ceea ce ne face să credem că încă din primii ani ai provinciei aici a existat o populație romanizată sau în curs de romanizare care avea nevoie de produse de factură romană. Putem spune cu certitudine cel puțin în ceea ce privește această categorie de produse de import că au fost preferate produsele italice în intervalul cronologic la care ne referim, pentru ca mai apoi atenția populației să fie atrasă de produsele panonice și cele moesice. Acest lucru nu a însemnat o renunțare la produsele italice, ci mai degrabă e vorba de o diminuare a numărului de opaițe aduse de negustori din Italia. O explicație pentru acest lucru ar fi aceea că opaițele nu credem că pot fi considerate produse de lux câtă vreme sunt necesare în viața cotidiană, poate doar unele dintre ele sau cele din metal, iar prețul lor este cu atât mai ridicat într-o provincie sau alta cu cât distanța parcursă de un obiect din atelier până la punctul de desfășurare este mai mare. Am putea spune că s-a căutat să se aducă astfel de piese ce sunt o necesitate la prețuri cât mai accesibile, iar mai apoi să se producă opaițe chiar la *Tibiscum*.

Pentru o imagine cât mai aproape de realitatea trecută asupra relațiilor comerciale dintre anticul *Tibiscum* și provinciile Imperiului prin prisma importurilor este necesară analiza și asupra altor produse precum amforele, *terra sigillata*, obiecte din metal, însă în lucrarea de față ne-am oprit doar în a analiza opaițele. Nu dorim să ne oprim aici, însă credem că se impune o cercetare cât mai amănunțită a fiecărei categorii de piese în parte, ceea ce dorim să realizăm pe viitor. Analizând produsele pe care le-am amintit mai sus cert este că dacă în prima jumătate a secolului al II-lea se preferă importurile italice spre sfârșitul acestui secol și în cel următor să fie preferate produsele aduse din provinciile orientale ale Imperiului, însă din punctul nostru de vedere în ceea ce privește analiza opaițelor de la *Tibiscum* se remarcă deja începerea unei producții locale care să asigure completarea cererii de piață pe lângă produsele de import care sunt acum mult mai puține la număr.

¹³ Regep Vlascici 2007, p. 93, nr. 83-84 și probabil p. 61, nr. 165.

¹⁴ Benea 1990, nr. 53, p. 161, fig. 15.

¹⁵ Fodorean 2006, p. 335.

¹⁶ *Ibidem*.

Commercial relations of Tibiscum with the Roman Empire (I).

Roman lamps

(Abstract)

We can strongly assert that the 45 roman lamps found at Tibiscum, can be considered as imports and further two are probably imports.

The majority of those lamps are Nordic Italic products – 33 pieces, then Pannonic products – 10 pieces, and only two of them are coming from Moesia. Furthermore from those 33 Italic lamps, 20 are most likely belonging to the first half of the second Century A. D. and the pieces were found from the first levels of the ancient roman settlement from Tibiscum.

The Pannonic lamps are divided in two main categories: Local products and imitations from Italic products. Those lamps are dated to the entire Third Century A. D. until Septimius Severus.

The two Moesic lamps can be dated to the second half of the Second Century A. D.

Analyzing the imports of roman lamps we can conclude that at the beginning of the Second Century A. D. the Italic roman lamps were predominant at Tibiscum and they were gradually replaced by Pannonic and Moesic roman lamps from the second half of the Second Century A. D.

Bibliografie

Benea 1990	Benea Doina, <i>Lampes romaines de Tibiscum</i> , Dacia N.S., 34, p. 139-168.
Benea, Bona 1994	Benea Doina, Bona P., <i>Tibiscum</i> , Timișoara.
Benea 2003	Benea Doina, <i>Vicus Tibiscensis. Contribuții la istoria vicilor militari din Dacia</i> , Istoria așezărilor de tip <i>vici militares</i> din Dacia romană, Timișoara, p. 11-38.
Fodorean 2006	Fodorean Florin, <i>Drumurile din Dacia romană</i> , Cluj Napoca.
Hopkins 2000	Hopkins Keith, <i>Taxes and Trade</i> , Michigan.
Regep Vlascici 2004	Simona Regep Vlascici, <i>Considerații asupra importului de opațe cu ștampilă din Pannonia</i> , în <i>Studia Historica et Archaeologica In Honorem Magistrae Doina Benea</i> , p. 384-393.
Regep Vlascici 2007	Simona Regep Vlascici, <i>Opațele de la Tibiscum</i> , teza de doctorat, Univ. de Vest Timișoara, ms.
Rodriguez 2002	J. Remesal Rodriguez, <i>Baetica and Germania. Notes on the concept of „provincial interdependence” in the roman empire</i> , The Roman Army and the Economy, edit. Paul Erdkamp, Amsterdam, p. 293-308.